

Filosofiske Anmeldelser

Nr. 2

Årgang 6, 2018

Dansk Filosofisk Selskab, DFS, har blandt andet til formål at udbrede filosofisk interesse og forståelse i samfundet.

Meningen med nærværende tidsskrift, *Filosofiske Anmeldelser*, som udgives af DFS, er således at stimulere til læsning af nyere, dansksproget filosofisk litteratur. Tidsskriftet vil i tillæg bringe anmeldelser af oversat, udenlandsk filosofisk litteratur. Anmeldelserne er skrevet af filosofistuderende og yngre filosoffer. *Filosofiske Anmeldelser* redigeres af lektor og ekstern lektor mag.art Erik Bendtsen.

Indhold

Agamben: Om metoden og menneskets oprindelse. Giorgio Agamben: *Signatura Rerum. Om metoden* og Giorgio Agamben: *Det åbne. Mennesket og dyret*, v/ Lasse Martin Jørgensen.....s. 25

Anvendte filosofier og anvendende filosoffer. Morten Ziethen (red.): *Anvendt filosofi er interaktionel filosofi*, v/ Andreas Beyer Gregersen.....s. 32

Alt andet end læringsnak. Steen Beck: *Al den snak om læring – Arven fra Piaget og Vygotsky i socio-eksistentiel belysning*, v/ Jens Viggo Olavi Nielsen..... s. 36

Transparensamfundet. Byung-Chul Han: *Transparensamfundet*, v/ Lise Sølund.....s. 42

Overfladernes mester. Gilles Deleuze: *Meningens logik*, v/ William Toke Mathorne.....s. 44

Ondskab og sårbarhed. Arne Johan Vetlesen: *Om ondskab*, v/ Mads Rangvid.....s. 49

Agamben: Om metoden og menneskets oprindelse

Giorgio Agamben

Signatura Rerum. Om metoden

Forord og oversættelse af Søren Gosvig Olesen

Forlaget Wunderbuch, 2016

146 sider

Kr. 239,-

Giorgio Agamben

Det åbne. Mennesket og dyret

Forord og oversættelse af Søren Gosvig Olesen

Forlaget Wunderbuch, 2018

116 sider

Kr. 239,-

v/ Lasse Martin Jørgensen

Danske oversættelser af den italienske filosof Giorgio Agambens værker udkommer jævnlige i disse år. Og tak for det. For Agamben er en af tidens mest spændende stemmer. En filosof, hvis værker vækker genklang i mange andre sammenhænge end de rent fagfilosofiske. Søren Gosvig Olesen og Forlaget Wunderbuch har bidraget flittigt til udbredelsen med hele fire oversættelser. Wunderbuch har således tidligere udgivet *Sprogets Sakramente. En arkæologi for eden* (2012) og *Midler uden mål. Noter til politikken* (2015), der begge er blevet omtalt her i *Filosofiske anmeldelser*. Her skal det handle om de seneste udgivelser i forlagets Agamben-serie – *Signatura Rerum. Om metoden* samt *Det åbne. Mennesket og dyret*.

Signatura Rerum. Om metoden

I *Signatura Rerum. Om metoden* træder Giorgio Agamben et skridt tilbage. Han reflekterer over sin metode. Som han gør klart i indledningen, er metoden ikke noget, der går forud for en konkret undersøgelse. Nej, metoden følger efter. Den er et spor, der er banet af tanken. Derfor må refleksioner over metoden altid være filosofiens "sidste eller næstsidste tanker" (s. 19).

Agamben skriver, med henvisning til Walther Benjamin, at det kun er legitimt at fremsætte en lære i form af en fortolkning. Man kan ikke filosofere, som om man er den første. Tænkning bliver tværtimod til i en stadig udveksling med traditionen. Er fortolkeren tilstrækkelig dygtig og heldig, så indtræffer det lykkelige øjeblik, hvor den videre færd bliver for fortolkerens egen regning. Da er man stødt på det fortolkede værks "Entwicklungsfähigkeit", dets udviklingspotentialer. På den måde tager tænkningen afsæt i tankens erfaring. Det kommer også til udtryk i Agambens form. De enkelte kapitler er ofte bygget op omkring mange, lange citater fra enormt forskelligartede kilder. De sammenholdes, udlægges, diskuteres, og de oplyser hinanden fra nye, overraskende vinkler, der giver afsæt til nye tankepring for egen regning.

Agamben udfører tre sådanne tankepring i *Signatura Rerum*, der består af tre kortere tekster. En om paradigmet, en om signaturteori, og en om filosofisk arkæologi. Metodelæren bliver fremsat i form af fortolkning – primært af Michel Foucaults *Vidensarkæologien*. Men som altid trækker Agamben på et væld af kilder, der kan tage pusten fra de fleste. Både gennem deres antal og deres mangfoldighed.

I den første tekst er det paradigmet, der bliver undersøgt. I Agambens tænkning optræder paradigmer som homo sacer, muselmanden, undtagelsestilstanden og koncentrationslejren. Men hvad er sådan et paradigme? Og hvad karakteriserer den erkendelse, der er tilvejebragt gennem disse paradigmer? Agamben indkredser problematikken gennem en diskussion af blandt andre Thomas Kuhn og Michel Foucault.

Paradigmet er ikke blot et eksempel. Det er ikke en partikulær manifestation af noget universelt. Paradigmet er nemlig definerende og konstituerende for den klasse, det er en del af. Og netop det er bestemmende for karakteren af den erkendelse, der kan tilvejebringes gennem paradigmet. Det er nemlig noget andet end både induktiv og deduktiv erkendelse.

Erkendelse ved hjælp af induktion slutter fra det partikulære til det universelle, mens bevægelsen i deduktiv erkendelse går den modsatte vej, fra det universelle til det partikulære. Agamben fremhæver paradigmet som en tredje vej, der ophæver dette modsætningsforhold mellem det partikulære og det universelle. Erkendelse ved hjælp af paradigme er nemlig en bevægelse *fra* det

partikulære *til* det partikulære – det er kontekstdannelse gennem analogi. I paradigmet er det ikke muligt at skelne mellem det partikulære og det universelle. Agamben har flere formuleringer af dette. En lyder: "at vi kan sige om paradigmet, at det implicerer en bevægelse fra singularitet til singularitet, og som uden at forlade denne sfære transformerer hvert enkelt tilfælde til *eksemplar* af en almen regel, som det ikke er mulig at formulere a priori." (s. 39) På den måde opererer paradigmet i en ubestemmelighedszone mellem det konkrete og det almene. Mellem det partikulære og det universelle. Således er eksempelvis lejreren et paradigme i Agambens tænkning. Den er både et konkret fænomen og en almen funktion eller proces. Der kan ikke skelnes.

En lignende ubestemmelighed er på spil i den næste tekst, *Signaturteori*. Her tager Agamben afsæt i renæssancelægen Paracelsus' medicinske signaturlære. Ifølge Paracelsus' lære er planter udstyret med tegn, der afslører deres naturlige egenskaber. I en medicinsk sammenhæng er det teorien om, at lige helbreder lige. Planten lungeurts blade ligner lungevæv. Derved afslører den sin virksomhed i behandling af lungesygdomme. Planten bærer en signatur, der afslører dens virkning.

Det interessante er, at den relation, der er udtrykt i signaturen, virker begge veje – lungeurten er tegn, der henviser til lungen og vice versa. Signaturen virker i en ubestemmelighedszone mellem det betegnede og det betegnende.

Derved går Agamben fra den medicinske signaturlære til en lingvistisk pointe. Signaturlæren kan sige noget om den for strukturalismen så problematiske overgang fra sprogsystem til sprogbrug: Hvis sproget er et system af forskelle, hvis et tegn blot henviser til andre tegn i sprogsystemet, så er sprogsystemet autonomt og lukket om sig selv. Hvordan kan det så gå til, at sprogsystemet overskrider sig selv og bliver virksomt i sprogbrugen? Agamben ser en model for denne overgang i signaturen:

"Tegnene taler ikke, hvis ikke signaturene får dem til at tale. Men det betyder, at teorien om sproglig betydning må indbefatte en signaturteori." (s. 87)

Det er gennem signaturen, at tegnet bliver virksomt. Det samme gør sig gældende for filosofiens begreber, der er træge og uvirksomme, hvis ikke signaturen flytter dem ud af deres statiske, færdige resultatsfære. På den

måde er Agambens kredsen om signaturen også et led i den destruktion af ontologiens historie, som Heidegger præsenterede i *Væren og Tids* berømte § 6. Det er en bevidsthed om, at den filosofiske tradition ikke blot er en overlevering, men i ligeså høj grad en tildækning af tænknings potentiale.

Bogens afsluttende tekst går netop videre i dette spor med sin undersøgelse af den filosofiske arkæologi. Spørgsmålet er, hvad det er for en 'arkæ', der er på tale i den slags undersøgelser. Hvordan er dens forhold til tidsligheden? Og hvad er det for et subjekt, der afdækker denne arkæ?

Her lægger Agamben sig tydeligt i forlængelse af Foucaults *Vidensarkæologien*. Her viste Foucault, hvordan den menneskelige erkendelse til enhver tid er historisk betinget. Men Agamben tænker videre for egen regning, når han spørger til tidsligheden af det "historiske a priori", der af Foucault blev fremvist som en mulighedsbetingelse for den menneskelige erkendelse.

Der er en sjælden umiddelbar klarhed i Agambens redegørelse for den komplekse tidslighed, der kendetegner undersøgelsens arkæ. Barnet i psykoanalysen, indoeuropæisk i sproghistorien og Big Bang er blandt de analogier, der ganske pædagogisk fremdrages i forsøget på at nærme sig en forståelse af denne arkæ:

"Den *arkæ*, som arkæologien arbejder sig tilbage imod, skal på ingen måde forstås som et datum, der kan placeres inden for en kronologi (heller ikke med et skema udvidet til at omfatte det forhistoriske); den er snarere en slags virksom kraft i historien, sådan som de indoeuropæiske ord er udtryk for et system af forbindelser mellem de historisk tilgængelige sprog, som barnet i psykoanalysen er en aktiv kraft i den voksnes sjæleliv, og som det *big bang*, der formodes at have været oprindelse til universet, er noget, som fortsætter med at sende sin fossile udstråling frem til os. Men til forskel fra *big bang*, som forskerne foregiver at kunne datere, om så også i årmillioner, er arkæen ikke et datum eller en substans, men et felt af bipolære historiske tendenser, spændt ud mellem antropogenesen og historien, mellem fremkomsten og tilblivelsen, mellem en ærkefortid og nutiden." (s. 145)

Den arkæ, der er på tale i den filosofiske arkæologi, er altså ikke en oprindelse, der kan dateres og skrives ind i kalenderen. Det er en til stadighed virksom kraft. Agamben beskriver denne særegne tidsstruktur, som en fortid i fremtiden, en førfremtid. Det er den fortid, som først vil have været, når den filosofiske arkæologi har ryddet vejen for traditionens overleverede fordomme, der ligger i vejen for den historiske erkendelse.

Det er komplicerede formuleringer, men deres mening står klarere i lyset af det andet Agamben-værk, som denne anmeldelse tager under behandling. I *Det åbne. Mennesket og dyret* spørger Agamben nemlig efter menneskets oprindelse. Og han viser, at det ikke drejer sig om en begivenhed, der kan indplaceres i en kronologi. Mennesket er aldrig færdig med at blive menneske. Oprindelsen finder sted hele tiden.

Det åbne. Mennesket og Dyret

Hvor *Signatura Rerum* formentlig er svært tilgængelig uden et vist forhåndskendskab til Agambens tænkning, er *Det åbne* et oplagt valg for nye Agamben-læsere. Ikke alene er den forfattet i tyve korte kapitler, der klart og koncist præsenterer nye vinkler på spørgsmålet, om hvordan mennesket bliver menneske. Den giver også indsigt i det ontologiske fundament, der understøtter Agamben-termer som "undtagelsestilstand" og "nøgent liv". Og den giver perspektiv til Agambens umiddelbart skingre udsagn om lejren som vor tids politiske paradigme. *Det åbne* kvalificerer forståelsen af den del af Agambens tænkning, der så småt er begyndt at florere i den offentlige debat som løsevne, polemiske slagord. Ofte uden synderlig interesse for de ontologiske analyser, de grunder i. Også derfor er netop dette en særligt kærkommen Agamben-oversættelse.

Gennem læsninger af filosoffer, naturvidenskabsmænd og religiøse malerier undersøger Agamben, hvordan mennesket bliver menneske ved at hæve sig over sit dyriske ophav. Det er som sagt ikke noget, der har fundet sted, og dermed er overstået én gang for alle. Mennesket og dyret er ikke to klart afgrænsede, substantielle kategorier. Tværtimod. Grænserne flyder. De er konstant til forhandling – med voldsomme konsekvenser for dem, der falder uden for tidens bestemmelse af det menneskelige.

Agamben kalder den proces, hvorved mennesket bliver menneske, for "den antropologiske maskine". Det menneskelige er ikke givet. Det bliver tværtimod til stadighed produceret. I vores tid sker det ved, at noget i mennesket ekskluderes som ikke-menneskeligt. Grænsen mellem menneske og dyr drages hele tiden i menneskets indre, hvor den antropologiske maskine producerer en slags ubestemmelighedszone:

"Som ethvert undtagelsesrum er denne zone i virkeligheden fuldstændig tom, og det i sandhed menneskelige, som skal indfinde sig der, er ikke andet end pladsholder for en afgørelse udsat i det uendelige, hvor cæsurerne, med samt deres efterfølgende sammenføjninger, hele tiden på ny flyttes og forskydes. Hvad man på den måde når frem til, er imidlertid hverken et dyrisk liv eller et menneskeligt liv, men blot et liv adskilt fra og udelukket fra sig selv – blot et *nøgent liv*." (s. 59)

Allerede Carl von Linné var klar over, at menneskets væsen ikke er givet én gang for alle. I sin biologiske taksonomi anførte han ud for mennesket et imperativ som definition – kend dig selv! Menneske, det er noget, man *bliver*.

De to vigtigste figurer i Agambens analyse er biologen Jakob von Uexküll og Martin Heidegger. Hos Uexküll finder Agamben en analyse af dyrets forhold til sin omverden. Agamben citerer Uexkülls beskrivelse af en flåts omverden, og kalder ligefrem denne for "et højdepunkt inden for den moderne anti-humanisme" (s. 65).

Uexküll viser, hvordan flåtens omverden består af blot tre såkaldte betydningsbærere: Lugten af smørsyre fra pattedyrs sved, pattedyrs blodtemperatur på omkring 37 grader samt pattedyrs særlige hudtype. Disse tre forhold er de eneste, der trænger igennem til flåten. Dens væren er udtømt i forholdet til disse tre betydningsbærere. Flåten *er* disse tre betydningsbærere. Det er karakteristisk for dyrets væren, at det ikke formår at løsrive sig fra sine betydningsbærere. Det er fuldstændig opslugt i sit umiddelbare forhold til dem. Det formår ikke at betragte noget *som* noget. Blodet som blod, pattedyret som pattedyr. Dyret er fuldstændig opslugt, fortumlet, i sit umiddelbare forhold til omverdenen.

I Martin Heideggers terminologi kommer det til at hedde, at dyret er fattig på verden. Til sammenligning er en sten uden verden, mens mennesket er verdensdannende.

Agamben læser Heideggers analyse af kedsomheden som en grundlæggende menneskelig stemthed, der er central i overgangen fra det verdensfattede dyr til det verdensdannende menneske. Det, der sker i kedsomheden, er, at verden unddrager sig. Trækker sig tilbage. Der er ingen aktiviteter, der synes at byde sig til, når man keder sig. I kedsomheden er vi fastholdt i en tomhed – det er ikke bare dette eller hint, der er kedeligt. Det er det hele. Kedsomheden er på den måde et fravær af konkrete muligheder.

Således forbinder kedsomheden den menneskelige tilstedeværen med dens egen væren-kunnen, det vil sige med det i menneskets væsen, hvorved noget sådant som muligheder allerførst bliver muligt. Selve det muliggørende i menneskets væsen træder frem, idet kedsomheden suspenderer de konkrete muligheder, vi omgives af i vores dagligdags eksistens. Heidegger, som havde sine rødder i det landlige, beskriver dette med et agrarisk udtryk: "*Brachliegen*". At braklægge en mark vil som bekendt sige, at man lader jorden stå udyrket hen i en periode. I den dybe kedsomhed er det de konkrete muligheder, der lægges brak.

Noget sådant lader sig ikke gøre for dyret, der som sagt er forholdet til de betydningsbærende elementer i dens omverden. Mennesket kan gennem kedsomheden opnå en distance, der gør det muligt at betragte noget som noget. Det kan dyret ikke.

Også her er den antropologiske maskine virksom. Det menneskelige opstår gennem en eksklusion af dyrets umiddelbare forhold til sine betydningsbærere. Agambens erklærede ambition er imidlertid at nå frem til en tænkning, der sætter den antropologiske maskine i bero. I bogens sidste kapitler forsøger han at optegne konturerne af sådan en tænkning:

"At gøre den maskine uvirksom, der råder over vores opfattelse af mennesket, skal altså betyde ikke straks at søge nye – mere effektive eller mere autentiske – artikuleringer, men snarere at udstille den centrale tomhed, den hiatus, som

– i mennesket – adskiller mennesket og dyret, at vove sig ind i denne tomhed: suspension af suspensionen, *shabbat* for dyr så vel som for menneske.” (s. 116)

Det lyder utopisk som Agamben gør at forestille sig mennesket vove sig ind i tomheden. Tendensen synes snarere at gå i retning af stadig finere artikuleringer og en tættere omfavelse af denne eller hin identitet. Vi har travlt med at være noget konkret i stedet for at give hos hen til vores potentialitet.

Agamben er sværest, når han på denne måde forsøger af fremmane et billede af en mulig fremtid. Alligevel er *Det åbne* en bog, der imponerer ved sin klarhed, sin stramme komposition og ikke mindst dybden af sine analyser.

Anvendte filosofier og anvendende filosoffer

Morten Ziethen (red.)

Anvendt filosofi er interaktionel filosofi

Aalborg Universitetsforlag, 2017

228 sider

Kr. 225,-

v/ Andreas Beyer Gregersen

Med *Anvendt filosofi er interaktionel filosofi: Positioner og perspektiver* er der nu udkommet et værk i Aalborg Universitetsforlags skriftserie for Anvendt Filosofi, hvor det direkte tematiseres, hvad 'anvendt filosofi' kan og bør være for en størrelse. Værket er en antologi med syv forskelligartede bidrag fra filosoffer, som alle er tilknyttede forskningsmiljøet omkring anvendt filosofi på Aalborg Universitet, foruden en indledning af redaktøren Morten Ziethen. Således får læseren præsenteret forskellige og på nogle punkter modstridende bud på, hvorledes anvendt filosofi kan forstås og praktiseres, og samtidig et bredt indblik i hvilke tilgange, idéer og ikke mindst visioner, der både diskuteres og forskes ud fra i Aalborg.

Teori, metode - og anvendelse?

Morten Ziethens indledning bærer den sigende overskrift *Anvendt filosofi – enigheder og brudflader i et felt i tilblivelse*, idet der her introduceres til dét at reflektere over 'anvendt filosofi' som et selvstændigt felt, der ikke har mange år på bagen, og som det synes særdeles svært at indfange. Men som det understreges, hænger disse forhold sammen med, at der heller ikke - hverken nationalt eller internationalt - eksisterer en generel konsensus om, hvad traditionel eller 'almindelig' filosofi i sig selv går ud på, hvorfor ens forestillinger eller forståelse af anvendt filosofi følgelig må variere ud fra, hvorledes filosofiens natur konciperes. Er filosofi eksempelvis en bestemt slags kunst eller disciplin? Eller indebærer det snarere en mere grundlæggende måde at tænke over og interagere med verden på? I den forbindelse går Ziethen nærmere ind på det omdiskuterede spørgsmål om filosofiens forhold til videnskaben og skelner derudfra mellem to typer for anvendt filosofi, som kaldes for henholdsvis *scientistisk-normativ filosofi* og *postmetafysisk filosofi*. Som den første benævnelse tydeligvis antyder, har denne et mere "affirmativt syn på videnskaberne" (s. 11) og inddrager dem gerne som en samarbejdspartner eller inspirationskilde, mens den sidstnævnte er mere "ambivalent og tendentielt kritisk", fordi videnskabernes 'beskrivelsessystemer' anses som metafysiske forsøg på at holde styr på verden og det værende, mens én af filosofiens væsentlige opgaver anses for at være dét at afdække og kritisere beskrivelsessystemers dogmatiske former.

Derefter følger Antje Gimmlers bidrag, som består i en dybtgående argumentation for, hvorledes pragmatismen - og særligt som den kommer til udtryk hos den amerikanske filosof John Dewey (1859-1952) - er velegnet som en teoretisk ramme for eller indgang til anvendt filosofi, fordi den sætter det "verdensnære erfaringsforhold" (s. 20) og praksis i centrum. Efter Gimmler præsenteres en anden teoretisk indgang til anvendt filosofi af Jörg Zeller med udgangspunkt i en såkaldt "virkelighedskonstruktionsmetode" eller bare "virkelighedslogik" (s. 41), der forsøger at integrere ontologi og epistemologi til ét samlet perspektiv på, hvorledes tænkning og handling hænger tæt sammen. På den baggrund introduceres til Filosofisk Teater som en praktisk og eksperimentel måde at afprøve udkast til nye virkelighedskonstruktioner - og dermed, selvom det ikke skrives eksplicit, som en slags anvendt filosofi i iscenesættelsens form. I Finn Thorbjørn Hansens artikel tages der mere

udgangspunkt i egne erfaringer med praksisbaseret forskning eller netop anvendt filosofi, men samtidig skitseres der en tredje form for teoretisk ramme, der modsat Gimmler og Zeller tydeligt skelner mellem to ontologiske sfærer eller områder, som filosofien må orientere sig ud fra - på den ene side "sprogets faste former" (s. 87) og en tilhørende 'lukket' tilgang til verden over for på den anden side en før-begrebslig, 'åben' tilgang til verden, der også karakteriseres som "det oprindelige verdensforhold og livsytring, som mennesket står i" (s. 76). Hansen ser det i den forbindelse som sin vigtigste opgave at fremme eller facilitere muligheder for dét at 'stå i det åbne' og komme i et mere undrende forhold til ens tilværelse og verden. Artiklen fremstår dog for undertegnede som for rigid ud fra dens egne standarder, idet der ikke reflekteres over, om en sådan skelnen ikke også kan konstituere en lukket tilgang fyldt med såkaldte "døde meningsspor" (s. 90).

Efter disse tre bidrag, der hver især bringer det mere indholdsmæssige ved anvendt filosofi på bane, følger tre artikler, der ligeledes på hver deres måde sætter fokus på metodiske overvejelser. Først går Anita Holm Riis ind i en nærmere diskussion af Hans-Georg Gadammers metodekritik og dens relevans for ikke blot filosofi, men for humaniora og videnskab som sådan i dag. Derefter giver Kristian Høyer Toft sit bud på, hvilke kendetegn, der bør knyttes til anvendt filosofi som felt - nærmere bestemt dét at filosofien bliver praksisnær, tværfaglig og pluralistisk - og forbinder disse med det presserende spørgsmål om filosofiens 'samfundsnytte' eller blot betydning for samfundet i sin helhed. Endelig kommer Michael Paulsen og Morten Ziethens mere omfattende og ambitiøse forsøg på at drage en principiel skillelinje mellem traditionel og anvendt filosofi ved at karakterisere sidstnævnte som 'transaktionel' i den forstand, at den implicerer et "gensidigt udfordrende samarbejde, både mellem filosoffer og ikke-filosoffer og gensidigt mellem filosoffer" (s. 155), hvilket indebærer mere end blot interaktion mellem aktører, der allerede ved, hvor de står, og hvad de vil med hinanden. Der er simpelthen mere, som med Hansens udtryk 'står i det åbne' eller er på spil, når der er tale om anvendt filosofi. I den forbindelse forsøger forfatterne med den plads, der er til rådighed, at skitsere hvilke intentioner, der kan ligge bag sådanne samarbejder, hvilke metoder der kan tages i brug, og hvilke relationer der herigennem opstår. Naturligvis bliver en del af de ellers kreative og yderst interessante idéer såsom "filosofiske aktørnetværk" (s. 173) og rollen som

”ubegribelighedsvogter” (s. 191) mest på et skitse- eller nogle steder endda overskriftsplan. Artiklen kunne derfor med fordel have fokuseret mere på nogle enkelte relationer, funktioner eller metoder for derigennem også at påvise og reflektere over, hvorledes disse hænger sammen med både teoretiske idéer og erfaringer fra praksis. Som rosinen i pølseenden og nærmest uden for kategori i forhold til de foregående bidrag giver Mogens Pahuus til sidst en række filosofiske refleksioner over ”det meningsfulde arbejde” eller mangel på samme i forhold til især nutidens samfund og tilhørende politiske kampe omkring arbejdets rolle.

Anvendt filosofi reflekteret indad

Efter gennemlæsning af bidragene er det nemt at konstatere, hvorledes der er meget stor forskel fra artikel til artikel i forhold til, hvor meget temaet omkring anvendt filosofi egentlig kommer i spil. Selvom de fleste i en eller anden grad knytter deres refleksioner til, hvad anvendt filosofi er eller kan være for en størrelse, er der således også nogle bidrag såsom især Anita Holm Riis og Mogens Pahuus’ artikler, hvor antologiens tema næsten ikke inddrages. Dette er ellers ærgerligt, da det eksempelvis synes oplagt at koble diskussionen omkring Gadamer’s metodekritik op til en nærmere behandling af eller bare refleksion over, hvorvidt anvendt filosofi bør eller ikke bør gøre brug af empiri og dataindsamling. I forlængelse heraf måtte der ligeledes gerne have været mere dialog mellem bidragsyderne og deres respektive perspektiver på anvendt filosofi. Hvis anvendt filosofi er lig med interaktionel filosofi, indebærer det vel ikke mindst interaktion mellem de mange forskellige forståelser af, hvad det vil sige at praktisere dette? Med et begreb, der anvendes flere gange i antologien, synes artiklernes positioner nærmest at tendere mod at fungere som mere eller mindre isolerede *sprogspil*, der hver især ellers kan udvikle sig transaktionelt af at blive forstyrret af andres ofte radikalt anderledes tilgange. Med Ziethens egne udtryk er det nemlig som om, at der under overfladen, eller i hvert fald potentielt, befinder sig mindst lige så mange ’brudflader’ som ’enigheder’ med hensyn til den anvendte filosofi - også bare mellem de respektive bidragsydere. Undertegnede fristes næsten til at spekulere over, om det er for at bevare ’husfreden’ i forskningsmiljøet på Aalborg Universitet, at et sådant værk med anvendt filosofi og dets dialogiske karakter ikke indeholder mere diskussion og udveksling af positioner og perspektiver.

I hvert fald er det min overbevisning som nyligt færdiguddannet med en kandidatgrad i Anvendt Filosofi, at der kan udforskes en del mere i ambivalens og uenighed inden for feltet, end hvad der med denne antologi lægges op til. Men ikke desto mindre tilbyder antologien samtidig yderst inspirerende og lærerig læsning for alle lige fra studerende i både traditionel og anvendt filosofi til etablerede forskere, fra 'lomme-filosoffer' og andre filosofi-interessererede til potentielle samarbejdspartnere, hvad enten disse er "rekvirerede" eller "ikke-rekvirerede", som endnu én af de utallige distinktioner fra antologien kan hjælpe os til at skelne mellem.

Alt andet end lærings snak

Steen Beck

Al den snak om læring – Arven fra Piaget og Vygotsky i socio-eksistentiel belysning

Frydenlund 2017

238 sider

Kr. 269,-

v/ Jens Viggo Olavi Nielsen, underviser i filosofi, oldtidskundskab og historie ved Esbjerg Gymnasium og HF, og desuden sekretær i Filosofilærerforeningen.

Lad det være sagt straks: Steen Becks bog, *Al den snak om læring*, lever ikke op til sin titel – i positiv forstand: Der er kort sagt tale om alt andet end løse (papegøje)snak. Snarere emmer bogen af en intellektuel vilje fra forfatterens side til kritisk og eftertænksomt, samt detaljeret, at undersøge den virkningshistoriske baggrund for de forskellige veje og vildveje inden for nutidens dominerende forskningsdiskussion af undervisnings- og læringsteorier. Og som om det ikke var rigeligt: Samtidig hermed formår bogen faktisk også at tegne et troværdigt portræt af de generelle træk ved de praktiske tiltag og pædagogiske praksisser, som samme teorier (og forskning) afstedkommer rundt omkring på vores uddannelsesinstitutioner i disse år.

Et kort resume: Bogen består af en indledning og tre hovedafsnit: Indledningen skitserer bogens projekt: Arven fra Vygotsky og Piaget. I det første hovedafsnit, der er underinddelt i tre kapitler, gengives og diskuteres hovedtrækkene i de pædagogiske teorier hos de to herrer, og til sidst sammenlignes de; i det andet hovedafsnit, der er inddelt i to kapitler, påvises det, hvordan arven fra Vygotsky og Piaget går igen i aktuel pædagogisk forskningsteori; og i det tredje hovedafsnit, der igen er underinddelt i tre kapitler, ses der nærmere på, hvordan teorierne, og diskussionerne af dem, kan tjene som et prisme for analysen af konkrete, didaktiske aktioner i undervisningen, ligesom der afslutningsvis tegnes et portræt af, hvad de foregående resultater bør få af betydning for (tænkningen af) fremtidens skole.

I indledningen gør Beck rede for, hvorfor han netop vælger det virkningshistoriske spor, som bogen gennemgående fokuserer på, nærmere bestemt arven fra Piaget og Vygotsky. Beck gør fra bogens begyndelse klart, at bogens sigte i høj grad er aktuelt, idet han fremhæver, at der er tale om et forsøg på at finde en tredje vej, som Beck kalder for socio-eksistentiel, i synet på forholdet mellem læring og undervisning: Problemet med nutidens (uddannelses)debat er således, at den i for høj grad er fanget i et enten-eller: Enten sættes der maksimalt fokus på læringsbegrebet, elevens frihed og ansvar for egen læring med videre, eller også insisteres der på underviseren og undervisningen som kontrolinstans og styringsmekanisme. Men begge dele er lige uholdbare, og det er så her, at Piaget og Vygotsky kommer ind som produktive samtalepartnere, idet de to uddannelsestænkere ikke blot kan sætte hinandens stærke henholdsvis svage sider i frugtbart perspektiv, men også kan opkvalificere nutidens læringsdiskussioner. Beck sammenfatter selv i indledningen sit hovedsynspunkt således:

”Mit synspunkt er, at Piagets og Vygotskys tænkning afgiver interessante forståelser af læring og undervisning, som til og med har haft stor betydning for måden, vi forstår undervisningens sagsforhold på, ikke mindst i Danmark. Min grundlæggende forståelse af Piaget og Vygotsky er, at mens Piaget får fat i læringens iboende mekanismer, men undlader at undersøge, hvad undervisning er, og hvordan den på et dybere niveau påvirker elever, får Vygotsky i høj grad fat i netop undervisningens afgørende betydning for elevers læring, men til gengæld overser han – bortset fra nogle vigtige steder i hans sidste

skrifter – den principielle skrøbelighed i kommunikationen mellem lærere og elever og dermed nogle afgørende eksistentielle dimensioner i læring.” (s. 18)

Kort fortalt er det dette synspunkt og denne forståelse, der uddybes i bogens første hoveddel. Gennemgangen af Piagets kognitionspsykologiske tilgang til barnets og den unges læring, herunder hovedbegreber såsom ligevægtsprocesser, assimilation og akkomodation er bundloyal og efterfølges af en diskussion af Piaget – og dennes epigoner - hvor det understreges, at man går fejl af Piaget, hvis man tror, at han uden videre sætter lighedstegn mellem det at lære og det at eksperimentere og undersøge. Heri består en udbredt misforståelse af hans konstruktivistiske læringsteori, mens det, der i virkeligheden er pointen hos Piaget, er, at der ikke foregår læring uden kognitiv aktivitet. Det er imidlertid korrekt, at Piaget ikke lægger op til en særlig markeret lærerrolle, idet han er temmelig sparsom med iagttagelser med hensyn til, hvad han forstår ved en god undervisning, der skaber læringskonteksten. Men det betyder ikke, at man kan henvise til ham som argument for, at man helt bør afskaffe den fokuserede lærerformidling i undervisningen. Et problem hos Piaget er det dog, at han ikke mener, at man bør skænke spørgsmålene om motivation, følelser og interesse nogen særlig opmærksomhed, og her inddrager Beck Illeris' kritik af Piaget som en kritik, der er fremsat 'inde fra' kognitionspsykologiens biologiske forudsætninger: Ved at se bort fra disse fænomener formår Piaget ikke at gribe hele kompleksiteten i læringsmekanismerne, og han formår heller ikke at forklare, at vores søgen efter en øget forståelse ikke blot er en søgen efter viden for dens egen skyld, men er en søgen efter mening. Der knyttes her an til den eksistentielle tradition hos Sartre og Kierkegaard, der er kendetegnet ved at have en sans for individet som et frit væsen eller som 'ånd', og det er dybest set den samme interesse, Piaget i Becks udlægning er drevet af. Men hans interesse for det enkelte individs frie læringsproces er samtidig så stor, at han – direkte eller indirekte - kommer til at undervurdere lærerens rolle i læreprocessen herunder læreren som den, der udpeger det nye for eleverne, som de ikke vidste i forvejen.

Herefter kommer turen til Vygotsky, der gennemgås efter det samme skema. Den med Piaget delte kritik af behaviorismen berøres, i lighed med faserne i Vygotskys udvikling, ligesom der går i detaljer med hans skelnen mellem kulturel mening og personlig betydning, barnets udvikling af det indre eller

private sprog, nydannelser og tilpasningsprocesser, efterlignende (mimetisk) læring, samt ikke mindst hans begreb om zonen for nærmeste udvikling. Kort formuleret kan man måske sige, at hvor Beck hos Piaget gjorde opmærksom på de elementer i hans læringsteori, der gemmer på en forståelse af nødvendigheden af (tanker om) undervisning, der gør han omvendt hos Vygotsky opmærksom på de elementer i hans undervisningsteori, der viser hen til en ikke-deterministisk læringsforståelse. Det fremhæves dog samtidig, at der hos Vygotsky er ansatser til at overbetone lærerens rolle som målstyrende instans, idet han ofte – og i særdeleshed hans moderne epigoner - postulerer en friktionsløs sammenhæng mellem undervisning og læring. Hvilket igen fører til en idealisering af læreren, som der ikke er empirisk belæg for. Misbrug af Vygotskys begreb om zonen for nærmeste udvikling kan således sagtens føre til indoktrinering og direkte skadelig undervisning, såfremt det forudsættes, at det kun er læreren, der ved og stramt styrer, hvor eleven skal udvikle sig hen.

I førstedelens kapitel 3 sammenlignes og diskuteres de to positioner, og Beck gør her overbevisende rede for, hvordan de to delvist misforstod hinanden og tillige supplerede hinandens teorier. Forskellen mellem dem består i, at Vygotsky er for optimistisk på undervisningens vegne, men overser, at læring kun foregår, som Piaget påviser det, igennem en omdannende internalisering. Læringen er således hos Piaget en indre og relationelt reguleret ligevægtsproces, mens den hos Vygotsky i høj grad er fremmedstyret, idet resultatet på forhånd tages for givet. Omvendt er Piaget for optimistisk på vegne af individets evne til selv at opsøge og konstruere meningsfuld viden. Kort formuleret påvirker læreren mere, end Piaget siger det i sin elevcentrerede tilgang, og hun påvirker mindre, end Vygotsky hævder det i sit tendentielt psykotekniske syn på undervisningen. Men fælles for dem er samtidig, at de begge betoner, at læring er interaktionistisk, idet Piagets elev 'frivilligt' op søger interaktionen, mens Vygotskys lærer styrer den.

Dybest set handler diskussionen, fremhæver Beck, om, hvilke slags mennesker, det er, skolen skal bestræbe sig på at danne. Og her handler det, sammenfattende betragtet, ikke om at vælge imellem enten Piaget eller Vygotsky: "I en vis forstand hæfter de sig ved dannelsens 'subjektive' henholdsvis 'objektive' komponent, men hvis dannelse handler om at kombinere kulturel tilegnelse med faglig udvikling af selvbestemmelse og

kritisk bevidsthed (...), ser løsningen ikke ud til at være, at man skal følge den ene eller den anden, men snarere at lade sig inspirere af dem begge og forholde sig kritisk til dem begge, mens man tænker videre over relationen mellem undervisning og læring ud fra den antagelse, at der ikke er langt fra læringsdiskussionen til dannelsesdiskussionen”.

I bogens andet hovedafsnit tages der i det første kapitel udgangspunkt i de læringsteoretiske positioner, der har præget undervisnings- og lærings-diskussionerne de sidste årtier, og som på forskellig måde trækker på henholdsvis Vygotsky og Piaget. Knud Illeris’ syn på undervisning kritiseres ud fra en opfattelse af, at han – i forlængelse af Piaget – ikke har andet bud på, hvordan læring kan foregå end projektarbejdsformen, idet alle de mimetiske elementer ved undervisningen glider ud. Hvilket der ikke er empirisk belæg for at hævde hensigtsmæssigheden af. Såvel Säljö som Lave og Wenger bekender sig for deres vedkommende, om end tøvende, til Vygotskys sociokulturelle perspektiv på læring, men interesserer sig dog ikke tilstrækkeligt for Vygotskys stedvist formulerede, nuancerede skelnen mellem sprogets officielle mening og dets personlige betydning eller for overgangen fra brugen af spontane, ydre begreber og til tilegnelsen af et indre, selvmestrende fagligt sprog. Og resultatet bliver en sammenblanding af læring og socialisering, foruden en mangelfuld forståelse af sindets veje og vildveje hos det lærende individ.

I det andet kapitel tages der livtag med to af de nyeste koryfæer inden for uddannelsesforskningen, nemlig Hattie og Biesta, idet fokus er på styring og frihed hos de to. En overraskende pointe er det her, at selvom Hattie i sin egen selvforståelse bekender sig til Piaget, så minder hans deduktive styringspædagogik i realiteten langt mere om en totalitær udgave af Vygotsky, som han tilsyneladende ikke kender. Hos Hattie ved den dataindsamlende lærer præcis, hvor eleverne skal hen, og han styrer dem bevidst i den retning. Men Hattie har ikke noget sprog for alt det eksistentielle i læringen, og derfor mangler han også sans for alt det uventede og usynlige i læringen, såsom indre motivation, aha-oplevelser eller emotioner. Samtidig er der hos Hattie for meget fokus på ‘kold’ metakognition, hvilket let kan gå ud over elevernes faglige fordybelse og selvforglemmelse. Kort sagt er der positive elementer ved Hatties dialog- og feedback-begreber, men hans menneskesyn er stærkt reduktivt. Hos Biesta finder man til gengæld meget af det, der mangler hos

Hattie, for eksempel i form af fokus på det uventede, usynlige, skrøbelige og tillige risikable i de menneskelige relationer. Hvor Hatties lærer er dataindsamler, er Biestas bål-tænder. Og selvom sidstnævnte minder en del om Piaget, så tager han afstand fra et ensidigt fokus på elevens frihed, blandt andet fordi underviseren er den, der skal udforske det nye sammen med eleven. Ikke desto mindre er Biesta så optaget af undervisningens dannelsesdimension, at han nærmest glemmer, at eleven også skal lære noget fagligt brugbart. Biestas teori forbliver med andre ord let abstrakt og leverer ikke mange praktiske forslag til, hvordan læreren skaber et læringsrum for tilegnelse af kundskaber og forståelse.

I forlængelse heraf gives der i bogens tredje og sidste hovedafsnit, der her kun skal omtales meget kort, netop konkrete bud på, hvad læreren konkret kan gøre for at praktisere en socio-eksistentiel didaktik, der balancerer frugtbart imellem styring og frihed. I det første kapitel gennemgås Becks såkaldte læringshjul, der er fast inventar på alle kurser i teoretisk pædagogikum, med referencer til såvel Vygotsky som Piaget. I sig selv peger denne fremgangsmåde på, at et afgørende element i al god undervisning, som Beck ser det, består i en passende variation i arbejds- og vidensformer. I det andet kapitel udforskes tendenser inden for nutidens didaktik med udgangspunkt i aktionsforskningen, der tager afsæt i observation af undervisningssituationer, idet der gennemgås eksempler såsom rapportskrivning, Cooperative Learning og formativ evaluering, og idet tråden tilbage til Vygotsky og Piaget hele tiden fastholdes og ekspliciteres.

I afslutningen giver Beck sit bud på fem konstruktive teser om fremtidens gode skole, der har den socio-eksistentielle tilgang mellem styring og frihed som sit omdrejningspunkt: Budskabet er her, at vi hverken skal være til fals for letkøbt konceptpædagogik (Hattie), der fratager lærere og elever deres frihed, eller for løs dannelsessnak uden tilstrækkelig jordforbindelse (Biesta), men derimod bestræbe os på at skabe elever, der er både kvalificerede og selvbestemmende (Klafki). Alt sammen aldeles glimrende og forbilledligt formidlet. Kort sagt kan bogen varmt anbefales til alle, der gerne vil forstå nogle af det 20. Århundredes vigtigste læringsteorier- og diskussioner, foruden deres indflydelse på nutiden.

Transparensfundet

Byung-Chul Han

Transparensfundet

Forlaget Mindspace, 2016

104 sider

Kr. 150,-

v/ idéhistoriker og forfatter Lise Sølund

Vi værdsætter at bo i et velfærdssamfund, men vi kan heller ikke sige os fri for, at vi i høj grad er et forbrugersamfund, selvom det kan skifte fra det ene lokalsamfund til det andet. Der er bysamfund og landsamfund, og det går alt sammen godt i spænd med det oprindelige industrisamfund, og hvilket trosamfund, man hører til, er op til den enkelte. Imidlertid er vi gået hen og blevet et rigtigt informationssamfund, og det kan skabe en illusion om grænseløse mængder af information og oplysning, hvor begrebet transparens er et fremherskende ideal, hvorfor tingene har udviklet sig til et rent transparensfundet. Den titel har forfatteren Byung-Chul Han givet sin bog om den fuldkomne gennemsigtighed i et samfund, og hans bog om "Transparensfundet" er endnu en af hans værdifulde stemmer i debatten om, hvor vi som samfund bevæger os hen. Når enhver har adgang til en permanent strøm af information, så mindskes det enkelte menneskes intimsfære, og ens relationer er heller ikke længere særlig private. Man udstiller sig selv, og andre kan i takt hermed kontrollere én, og det er disse mekanismer og deres konsekvenser, som Han analyserer i sin udmærkede bog, idet den relaterer sig til vores sprog, privatliv og socialitet og medfører, at vi ikke rigtig har mulighed for helt at trække os tilbage længere.

Ensretning

Han deler sin bog op i kapitler, der alle sammen berører vores forhold til samfundet, og det er positivsamfundet, udstillingssamfundet, evidenssamfundet, pornosamfundet, accelerationssamfundet, intimsamfundet, informationsfundet, afsløringsfundet og kontrolsamfundet. Det bliver klart eller gennemsigtigt, at: "Transparensen stabiliserer og accelererer systemet i kraft af, at den eliminerer det anderledes og det fremmede. Denne systematiske

tvang gør transparensfundet til et ensrettet fund. Deri ligger dets totalitære træk: "Et nyt ord for ensretning: Transparens". (s. 11). Forfatteren understreger, at transparensen er en direkte systematisk tvang, der simpelthen omslutter alle fundsmæssige processer og tillige underkaster dem en særdeles dyb forandringsproces. Den verden, der udelukkende består af informationer og en konstant cirkulation heraf, går hen og bliver en ren maskine, og mennesket er ikke længere sin egen, men er en form for funktionelt element i et system, hvor der ikke er plads til anderledeshed eller uigennemsigthed.

Det er nogle ubehagelige fremtidsvisioner, som Han lister op: "Transparensen har ingen farve. Standpunkterne konstituerer i en sådan sammenhæng ikke ideologier, men kun ideologifrie meninger. Meninger har ingen konsekvenser. De er så gennemgribende og gennemtrængende som ideologierne. De mangler negativitetens slagkraft." (s. 19). Man kan sige, at hvor det før var ideologierne, holdningerne og meningerne, der kunne være farlige eller værd at kæmpe for, så er transparensen kendetegnet ved at understøtte og stabilisere systemet og dets politiske indhold. Transparensfundet er positivt og påskønnende, og det ses eksempelvis på Facebook, hvor man har en like-knap, men ikke en dislike-knap, så man kan rose og anerkende, men helst ikke kritisere eller problematisere et emne. Det er værd at hæfte sig ved, at Han slår fast, at transparens og sandhed ikke er identiske størrelser. Flere informationer er ikke et udtryk for en større grad af sandhed, og transparens er ikke et spørgsmål om større klarhed om et emne, men måske snarere en voksende uklarhed, for reel kommunikation indebærer argumenter, meninger og analyser, som så igen kan afvises eller bakkes op som i en reel sokratisk dialog.

Symmetri

Når fundet bliver mere og mere transparent, så betyder det også, at de mere asymmetriske relationer udgår, og at der i stedet tilstræbes en symmetrisk tilstand. Hvor det hemmelige og dunkle ofte fremkalder og kalder på en form for fascination, så medfører gennemsigtheden en strøm af nøgne informationer, der bestemt ikke efterlader noget til fantasien. Det tillukkede, tildækkede og tilslørede er det tillukkende, mens det utilslørede virker overfladisk og forfladiget. Der er ikke nogen grund til at dykke ned i eller gå i dybden med noget, som alle kan læse eller aflæse i en overskrift, og det

skæve, uensartede eller asymmetriske overses paradoksalt nok af netop transparensens gennemskuende evne. Det kommer tydeligt frem i bogen, at transparenten nedbryder alle grænser og tærskler, fordi ethvert rum, der er gennemsigtigt, udglattes, nivelleres og udtømmes, så der ikke er nogle tærskler eller overgange at brydes med, for når alting er gennemskueligt eller gennemsigtigt, så er alle forhindringer også ryddet af vejen. Ingen hemmeligheder gemmer sig i mørket, og intet uvist putter sig i hjørnet, hvilket faktisk er det, der er grobund for håb og længsler, men når alt kan overskues, så er der intet overraskende, der kan dukke op og give uventede oplevelser eller uforudsigelige glæder. Alt er defineret og forventeligt, og intet venter på at blive pakket op eller dissekeret af nysgerrige hoveder.

Intimiteten, privatlivet og det uudgrundelige bades i dagens lys og udstilles i billeder, videosekvenser og hurtige udmeldinger om dagen, der gik eller natten, som svandt hen. Endnu en lille bog med store spørgsmål fra den dygtige filosof, som man ikke ret gerne lægger fra sig, fordi den gør læserne opmærksom på, hvordan vores samfund med det store mediefokus bevæger sig i en uheldig retning. Transparensamfundet bliver meget transparent i Hans bog, og de mange uheldige konsekvenser heraf blotlægges og fremlægges til beskuelse og forundring for enhver interesseret læser.

Overfladernes mester

Gilles Deleuze

Meningens logik

Forlaget Klim, 2017

331 sider

kr. 330,-

v/ William Toke Mathorne, kandidatstuderende i filosofi ved Københavns universitet.

Meningens logik [*Logique du sens*] er et svært værk. Og lad mig således starte med at bekende kulør: jeg er hverken deleuzianer eller ekspert i nyere fransk filosofi. Det gør mig dog ikke partout til en udenforstående, for omend mange af diskussionerne og bogens form bevidner en særligt herkomst i 1960'ernes

Frankrig – hvilket rigtignok kræver både kendskab til kontekst og den behandlede teori, hvis det fulde udbytte skal sikres – så er bogen stadigvæk en aktuel og dybtgående undersøgelse af et klassisk filosofisk begreb: meningen. Når jeg her fremhæver, at bogen er vanskelig at gå til, så er det ikke målet at gentage den ofte fremsatte kritik af det, som kaldes fransk teori, der beskylder den for uforståelighed – hvilket i sidste ende blot betyder, at man er kommet til kort over for teksten. For nok er Deleuzes sprog fortættet og hans udførsel præget af de anarkistiske og eklektiske tendenser, der særligt i det senere forfatterskab gør sig gældende. Deleuze bør dog ikke af den grund tillægges en bevidst og forkunstlet utilnærmelighed. Spørgsmålet må i stedet være, hvad teksten vil os, særligt i kraft af dens modstand mod en simpel rekonstruktion. Det handler om at gå til værket med nysgerrighed, og ikke på forhånd at afskrive en bog der sammenblander så adskilte emner som skizofreni, grammatisk-morfologisk analyse, den stoiske ontologi og Lewis Carrolls forfatterskab.

I en berømt anmeldelse af indeværende værk vovede Foucault følgende, formentligt ironisk mente forudsigelse: ”måske vil århundredet en dag blive deleuziansk” (Foucault 1970, s. 87). Ironisk, da Deleuze, som *meningens logik* bevidner, hverken ønsker at sætte subjektet før dets skaberkraft eller begrænse idéer til specifikke tidsaldre. Bogen er dog uægtelig et hovedværk inden for nyere tids filosofi, dels som et væsentligt bidrag til en undersøgelse af hvad ’mening’ er, dels som et overgangsværk i Deleuzes forfatterskab, der præsenterer centrale elementer fra hans ontologiske og etiske tænkning, og således lader de eksegetiske værker fra den tidlige periode møde de mere egenartede værker fra den sene. Sammen med den akademisk udformede *Différence et Répétition* skærpede Deleuze i disse år sit eget filosofiske projekt, der tidligere havde måtte komme til orde gennem monografier om en række filosofiske figurer som Spinoza, Bergson og Hume. Også *Meningens logik* lader mærke, at Deleuze fuldførte sin uddannelse i filosofi under vigtige franske filosofihistorikere såsom Georges Canguilhem, Jean Hyppolite, Ferdinand Alquié og Maurice de Gandillac. Det filosofihistoriske stof er særlig i kraft af sin bredde krævende. Deleuzes idiosynkratiske brug af koryfæerne bevidner en fri tilegnelse af filosofihistorien, hvilket inviterer læseren ind på trods af vanskelighederne, og hvilket kun kan beundres. Men bogen hverken er eller påstår at

være et stykke filosofihistorie, langt mere er dette blot et aspekt af bogens argumentation.

Som Deleuze selv siger det i introduktionen, er hans bog et "forsøg udi den logiske og psykoanalytiske roman" (s. 12). Følgeligt møder vi også et persongalleri, der spænder fra stoikerne over til Antonin Artaud og Lewis Carroll. Alle bidrager de til at undersøge meningen, frem for alt der hvor den når sin grænse – i vrøvlet og i paradokserne. Forsøget på nærmere at sige hvad værket egentligt vil, og hvordan det skrider frem, møder dog hurtigt problemer. Dels fordi bogens struktur, indlejringer, gensidigt henvisende passager og detaljerede begrebsundersøgelser og -udfoldelser modsætter sig den simple gengivelse, der nødvendiggøres af anmeldelsens format. Dels fordi det i sig selv er et fortolkningsarbejde at udlede bogens indhold. Deleuze giver ikke ved dørene. Med det sagt, kan det dog ikke benægtes, at bogens titel giver en klar ledetråd, navnlig undersøgelsen af meningens konstituering og dens logik.

Værket består af 34 kapitler eller, som Deleuze kalder dem, serier. Og som han siger: "serierne kommunikerer og medsvinger og danner en 'forviklet historie'" (s. 93). Ordvalget fremhæver derved værkets særlige form: vi skal ikke forvente en stringent udfoldelse af et argument, men en tiltagende fordybelse i meningens særlige struktur og mulighed. Dette sker først og fremmest ved at påpege en række paradokser, der knytter sig til meningen og menings-skabelse. Logikeren og forfatteren Lewis Carrolls historie om Alice hjælper her med at udpege sprogets grænser. Paradokset skal hjælpe Deleuze i hans kritik af gængse forestillinger om filosofisk udredning af meningen og lede undersøgelsen ind i det maskinrum, hvor meningen produceres.

Essentielt er det at vise, hvordan mening kan fremkomme af et par kødelige stemmelæbers vibrationer – eller hvordan meningen kan opstå af vrøvlet. Den mening, som Deleuze er interesseret i, viser først og fremmest sin egenart, idet den relateres til forskellige klassiske positioner, hvor de tydeligste ekkoer er af Frege og Wittgenstein samt Russel, der citeres flere steder. Traditionelt er meningen enten blevet sat i et udsagns evne til at *udpege* genstande i verden, i et subjekts evne til at *tilkendegive* sig selv og mene dette eller hint, eller i begrebers evne til at *betegne* gennem deres sandhedsbetingelser. Deleuze mener dog ikke, at nogen af disse dimensioner er udtømmende, da de ind-

byrdes henviser til hinanden og kun fremhæver ensidige bestemmelser ved udsagnet. Derimod må vi forstå meningen som en yderligere dimension ved et udsagn, nemlig som "det af udsagnet udtrykte" (s. 36). Meningen er, idet den kun eksisterer i forskellige (mulige) udsagn, samtidigt frit skabende og relateret til det noget, som udsagnet vil udsige sig om.

Hvad er nu dette, der bliver udtryk? Det er her Deleuzes andet store projekt i romanen træder frem: forsvaret for overfladen. Vi skal ikke søge meningen i "tingenes dyb" altså i årsagsrelationerne mellem det materielle, det kropslige. Her finder vi i stedet "skizofreniens sprog" (s. 113); en larm og skrigen der opsluger meningen, fordi det ikke kan adskilles fra kroppen. Omvendt skal vi heller ikke søge mod højderne, og begribe meningen som idéernes domæne, som noget, der er radikalt uafhængigt af kroppe og af en "beskidt" virkelighed. Meningen er det, som opstår på overfladen af kroppene og tingene, et resultat eller en virkning af dem, men ikke desto mindre uafhængig: "Den er nøjagtigt skillelinjen mellem udsagnene og tingene" (s. 39). Skillelinjen, overfladen, muliggør et opholdssted for meningen, således at den hverken blot er ord eller materie.

Det, som befinder sig på overfladen, er begivenheden. Begivenheden er en virkning af legemer, "resultater af handlen og liden" (s. 18). Deleuze har både det rent abstrakte og det meget konkrete – såsom "Adam synder" (s. 148) eller "træet grønnes" (s. 38) – i tankerne her. Men begivenheder må først og fremmest forstås ud fra den verden, de sammen skaber konturen af, eller ved det Deleuze kalder et problemfelt: "man kan kun tale om begivenheder inden for de problemer, hvis betingelser de bestemmer" (s. 80). Problemet er for sin del det, som afkræver et svar, som muliggør, at en løsning overhovedet *kan* være en løsning. Herved kan Deleuze nu omvende det for den moderne filosofi så centrale begreb om subjektet: også subjektet er et resultat af begivenheden og det problem, som den bestemmer. Den enkelte person er et svar på begivenheder, som går forud for vedkommende, den verden hun fødes ind i og de problemer, hun følgelig er relateret til, og udstikker en vej og en række af mulige væremåder.

Det er denne verdens- og subjektsskabelse, der skitseres i hoveddelen af værkets sidste halvdel; for det første viser den statiske skabelse (16-19. serie), hvordan enkelte begivenheder kan danne det logiske grundlag for en verden,

der bebos af meningsbærende individer og personer; for det andet ser vi i den dynamiske skabelse (27-31. serie), hvorledes talen befries fra kroppen og dens lyde for derved at kunne have en mening. Dette sidste sker først og fremmest i dialog med psykoanalysen og Melanie Kleins teori om barnets objektrelationer.

Et af værkets højdepunkter findes i serierne 20-22, hvor Deleuze for alvor tager spørgsmålet om begivenhedens etik op. Når subjektet forstås som sekundært i forhold til de begivenheder, der konstituerer det problemfelt, som individet ifølge Deleuze er et svar på, så bliver det presserende spørgsmål: hvordan bør og ikke mindst *kan* subjektet forholde sig til begivenheden? Deleuze kan ikke acceptere den overleverede selvforståelighed af det moralske som et suverænt subjekts selvhævdelse: "Enten har moral ingen mening eller også er det dette, den vil sige, og som er det eneste, den har at sige: Ikke at være uværdig til det, der indtræffer for os" (s. 193). Det er en radikal forståelse af det etiske, hvis fulde betydning kun kan udfoldes på baggrund af Deleuzes begivenhedsontologi. Netop dette er værkets anliggende.

Ovenstående påberåber sig på ingen måde at en være en fyldestgørende gengivelse af det rige værk, der nu for første gang foreligger på dansk. Oversættelsen er solidt udført af Christian Rud Skovgaard, der tidligere har udmærket sig ved flere danske oversættelser af Heidegger, herunder *Væren og Tid*. Deleuzes sprog er særegent, og de mange ordspil og volapykord, der særligt optræder i afsnittene om Carroll, må bestemt have budt på udfordringer. Den danske gengivelse formår alligevel at bibeholde mange af originalens dimensioner, uden at forfalde til kunstige konstruktioner. Og *det* er et agtværdigt stykke arbejde.

Udgivelsen fremstår stilren og simpel. Ud over et kort efterord af oversætteren er der hverken knyttet fodnoter eller yderligere kommentarværk til teksten. Det er på sin vis en skam, da det begrænser visse læseseres adgang til bogen, idet teksten som nævnt forudsætter en del viden særligt om sprogfilosofi og psykoanalyse. Man må dog alligevel værdsætte, at udgivelsen er holdt så ren, at interesserede kan få en uforstyrret oplevelse af værkets.

I den 18. serie skelner Deleuze mellem tre typer filosoffer: dem der dyrker dybderne, de der lever i højden og slutteligt dem, der vil overfladen. Til de sidste hører Stoikerne – og Deleuze selv. Bogen er et forsvar for tænkningen med stokken, Stoikernes og Kynikernes humor og originalitet. Dette har Deleuze taget til sig, med den grad af vanvid, som dette indebærer: "Skal vi gå hen og kigge en lille smule, være en smule alkoholiske, en smule skøre, en smule suicidale, en smule guerillakrigere, bare nok til at forlænge bruddet, men ikke for meget for ikke uheldeligt at uddybe det" (s. 204). Bogen giver et gribende billede af, hvordan en sådan passioneret tænkning kan tage sig ud.

Litteraturliste

Foucault, Michel (1970). *Teatrum Philosophicum*. I *Flugtlinjer – Om Deleuzes filosofi*. red. Mischa Sloth Carlsen, Karsten Gam Nielsen & Kim Su Rasmussen (2001), s. 87-113. København: Museum Tusulanums Forlag.

Ondskab og sårbarhed

Arne Johan Vetlesen

Om ondskab

Forlaget Klim, 2017

223 sider

Kr. 249,95

v/ Mads Rangvid

Hvad er drivkræfterne bag onde handlinger? Og hvordan skal vi forholde os til det onde? Disse to store spørgsmål sætter Arne Johan Vetlesen ud for at finde svar på i bogen *Om ondskab*. Bogen består af seks artikler skrevet i perioden 2006-2014. Hovedvægten ligger på tiden efter terrorangrebet i Oslo i 2011. Således er bogens første knap 90 sider optaget af at analysere og forstå den højreekstremistiske terrorist Anders Behring Breivik. I den resterende del af bogen står nazismen og spørgsmålet om skyld og tilgivelse centralt. Bogen udkom på norsk i 2014. Til den danske udgave har Vetlesen skrevet et nyt forord, hvor han søger at begrunde sin tæknings relevans for at forstå den islamistiske terrorisme.

En tænkning om det konkrete

Vetlesen, der er professor i filosofi ved Oslo Universitet, er måske kendt fra bøgerne *Angsten for opdragelse* (2015) og *Hvad skal vi svare?* (2017). De to bøger er skrevet sammen med henholdsvis psykologen Per Bjørn Foros og sociologen Rasmus Willig. At Vetlesen samarbejder med en psykolog og en sociolog, er karakteristisk for hans arbejdsmetode og interesseområder, som i et krydsfelt mellem psykologi, sociologi og filosofi bredt dækker alle samfundsmæssige forhold med væsentlige etiske problemer. Som danske Willig arbejder norske Vetlesen i traditionen fra den kritiske teori. Således begiver han sig ind i et broget og teoretisk set vanskeligt håndterbart empirisk felt. Vetlesen ønsker at forstå sin samtid, og derfor filosoferer han over de konkrete og alt for virkelige eksempler på ondskab, som har vist sig for os. I begyndelsen af artiklen 'Gerningsmænd, selvforståelse og ondskab' beskriver han sin fremgangsmåde: "Som det fremgår, er dette et enormt omfattende felt med bidrag fra en række forskellige fag: statskundskab, sociologi, retsvidenskab, historie, psykologi og filosofi. Mange af de fremmeste bidrag er tværfaglige, og de veksler mellem historiske casestudier og teoretiske betragtninger. Sådan må det være: Ondskab drejer sig om handlinger og kan kun studeres med reference til konkrete gerningsmænd og ofre." (s. 122) De bidrag, Vetlesen omtaler, kunne inkludere hans eget arbejde, idet også hans tekster veksler mellem casestudiet og den teoretiske betragtning. Fordi det er virkeligt, er feltet vanskeligt, og som Vetlesen viser gennem bogen, gives der ikke nogen nemme forklaringer.

Derfor er det heller ikke nemt i kortform at resumere Vetlesens konkrete undersøgelser. På næsten sokratiske måder udfolder han sin tænkning over ondskaben. Først prøves ét muligt tolkningsforslag af. Derefter vendes argumentationen på hovedet, og et nyt perspektiv og en ny tolkning bringes på banen. Kredsende bevæger Vetlesen sig hen mod et muligt standpunkt. Det ser man for eksempel i en umage sammenholdning af Hobbes og Levinas i en analyse af betydningen af respekt og gerningsmandens oplevelse af ofrets svaghed ved masseforbrydelser i artiklen 'Ugerninger – resultat af undertrykkelse eller frit afløb af følelser?'

Et andet eksempel på Vetlesens insisteren på det konkrete ser man, når Vetlesen gør opmærksom på, at vi konstant fælder domme over andre, og at disse domme har en vigtig social funktion. Vi tager ikke stilling ud fra et ideelt

deontologisk eller konsekvensetisk synspunkt. For at fælde disse domme har vi derimod behov for viden om omstændighederne, aktørernes intentioner såvel som handlingens konsekvenser. Vetlesen tager derfor afstand fra "alle mulige hypotetiske spørgsmål med tilhørende spekulationer over, hvad den person, som skal fælde en moralsk dom, selv *ville* have gjort, *hvis* vedkommende havde stået i en lignende situation. Sådanne hypotetiske tanker er overflødige." (s. 211) Velafgrænsede 'Trolley problems' er ikke Vetlesens kop te.

Vetlesen bruger heller ikke meget energi på at diskutere en mulig definition af ondskab, som man har set i andre udgivelser, men bestemmer allerede i forordet ret konventionelt ondskab som handlinger, der har til hensigt at skade et andet menneske mod dets vilje og med alvorlige og forudsigelige konsekvenser for offeret. Det, der derimod interesserer Vetlesen, og som vendes og drejes med udgangspunkt i de virkelige eksempler, er, hvad der driver mennesker til at begå den slags ondskab. Især undersøger Vetlesen de mekanismer, der fører til, at gerningsmænd til nogle af de mest bestialske forbrydelser oplever sig selv som fuldstændig berettigede til at udføre de onde handlinger, ja, endda til tider moralsk forpligtede dertil, for så vidt som det i gerningsmandens øjne handler om overlevelse for racen, nationen, religionen eller en tilsvarende entydig, ophøjet idealitet. Hvad det angår, ligner nazisten, den islamistiske terrorist og Breivik hinanden.

Tilfældet Breivik

Bevæggrundene for en aktør er ofte et urent sammensurium af personlige psykologiske særegenheder (eksempelvis mindreværd, misundelse, jalousi, frygt), kollektiv ideologi (eksempelvis nazisme eller islamisme) og social anerkendelsestrang. Derfor er det måske i princippet enkelt at komme til en moralsk vurdering af handlingen i sig selv, men det er umådeligt indviklet at komme til klarhed over, hvad der driver den enkelte aktør til den onde handling, og hvilken skyld gerningsmanden pådrager sig. Det gælder eksempelvis Breivik, som bogens længste tekst 'Fortællinger om berettigelse. En analyse af Anders Behring Breivik og terroraktionerne den 22. juli' undersøger.

Udgangspunktet for Vetlesen er, at Breiviks handlinger på en gang må forstås ud fra et individuelt biografisk og et ideologisk perspektiv. Breiviks handlinger er gennemført fra en position af personlig svaghed og såret narcissisme, der

berettiger sig på baggrund af en ideologisk fortælling om et nødvendigt forsvar mod 'Eurabia'. Lange passager af artiklen bruges på at gennemgå de retspsykiatriske akter for at afklare om Breivik var gal eller tilregnelig. Her afviser Vetlesen den første rapport, som vurderede Breivik som gal. Vetlesen mener omvendt, at Breiviks handlinger var tilrettelagte og overlagte. Vetlesen gør til gengæld en del ud af at vise, hvordan Breivik isolerer sig selv mere og mere i en selvradikaliseringsproces, efter at han er mislykket med de mål, han havde i livet. Hverken uddannelsesmæssigt, i kærlighedslivet eller forretningslivet, som han selv satte som ideal, opnåede han succes, og som konsekvens heraf trækker han sig ind i sin egen verden. Han oplevede sig selv som en taber og søgte andre veje til anerkendelse. I Vetlesens optik måler Breivik sig med det moderne, neoliberale Norges målestok og finder sig selv for lille, hvorfor han for at undgå flere nederlag vender verden ryggen: "Vi har at gøre med en person, som har opgivet at få samfundets anerkendelse." (s. 56)

Isoleringen bliver et koblingspunkt for en læsning af Breivik med Hegels figur om "den skønne sjæl". Der er tale om en subjektivitet, som ikke konfronterer sig med nogen objektivitet, men betragter sig som hævet over andre. Det er en subjektivitet, der er gået amok, som Vetlesen skriver, idet den ikke lytter til andre, men bruger alle sine kræfter på at fastholde en barriere mellem sig selv og andre og på at rendyrke sit eget syn på verden, så den bliver ude af stand til at gøre sig en erfaring i verden. Pointen er nu, at i fald Breivik i gerningsøjeblikket med det retspsykiatriske begreb kan beskrives som gal, så er det en galskab, han selv er ansvarlig for, idet han med stor determination "berøvede sig selv mulighedsbetingelserne for at gøre erfaringer i verden, for at blive beriget af sådanne erfaringer og for at blive korrigeret – *modsiget* – af andre, som ser verden fra andre perspektiver." (s. 67) Gennem artiklen læses Breivik på en gang som et symptom på en bestemt samfundsform, der kan fremme en type som ham, og som en selvstændigt handlende og ansvarlig aktør. Nuancerne og dobbeltblikket er afgørende for Vetlesen.

Som med tilfældet Breivik kombineres bogen igennem filosofiske, sociologiske og ikke mindst psykoanalytiske betragtninger for at forstå det onde, der sker. Målet er ikke hver gang at komme frem til et klart begreb eller et entydigt svar, men at belyse problemfeltet og afprøve mulige svar. Efter endt læsning sidder man derfor heller ikke tilbage med et sæt af rene begreber og en

metodisk ramme, som kan bruges til at forklare andre eller fremtidige eksempler på ondskab, men man er blevet oplyst og har fået en kraftig opfordring til selv at tænke efter for at forstå det konkrete tilfælde.

Et humanistisk standpunkt

Med titler som 'Kan det være rigtigt at bære nag?' og 'Kan det være moralsk forkert at tilgive?' drejer perspektivet i bogens to afsluttende artikler fra gerningsmændene til ofrene. Gennem to meget spændende diskussioner – af ressentimentet, som vi med Nietzsche er blevet vant til at foragte, og af et samfundsmæssigt, konsensuspræget ønske om tilgivelse – når Vetlesen frem til, at svaret på de to spørgsmål må være 'ja'. I ressentimentet hævder ofret sin ret til vrede og nag samtidig med, at det virker som en moralsk sten i skoen på et samfund, der hellere tilgiver (og glemmer) for "at komme videre". Hvad tilgivelsen angår, er det på den ene side ikke alle, der er i en position, hvor de har ret til at tilgive på andres vegne, og på den anden side er det ikke alle, som har gjort sig fortjent til at blive tilgivet, idet dette kræver en omfattende moralsk selvransagelse, som Vetlesen viser, at ikke alle formår at gennemføre. Vetlesens undersøgelser af ondskaben er vedkommende og velkomne i deres indlevende og fintfølede forsøg på at begribe det, der synes ubegribeligt. I sin ubegribelighed forfalder vi så nemt til at glemme, at det moralsk onde jo netop er en menneskelig kategori. Så forfalder vi så nemt til "law and order", dæmonisering og eksklusion. I det lys er Vetlesens undersøgelser uhyre aktuelle.

Med deres humanistiske standpunkt bærer Vetlesens tekster på en klar og værdibåret samfundskritik. Den udfoldes ikke i bogen, men som antydning i forbindelse med eksemplet Breivik, dukker det strukturelle perspektiv kontinuerligt op som et nødvendigt baggrundstæppe. Den udtalte grundantagelse er, at ingen aktører uprovokeret vil det onde. Derfor er det nødvendigt også at medreflektere, hvilke samfundsstrukturer det er, som muliggør ondskaben. Samfundet bærer et ansvar for at ingen efterlades i en situation, hvor mangel på livsmening og manglende anerkendelse gør identitetsgivende fortællinger om 'os og dem' tiltrækkende. Samtidig med at Vetlesen hele tiden holder sig for øje, at de mennesker, som udfører de onde handlinger, er ansvarlige og må bære ansvaret for deres handlinger, peger han således på, at disse handlinger fremmes under (u)gunstige samfundsmæssige betingelser.

Aktuelt gælder det, at i et samfund præget af strukturel diskrimination, konkurrenceudsat individualisering og voldsomme præstationskrav bliver menneskelige erfaringer som afhængighed, sårbarhed, svaghed og dødelighed tabuiseret og udskammet. Vetlesen hævder, at den psykoanalytiske indsigt om projektion af det fortrængte også gælder, når det handler om ondskab. Vetlesen skriver om, at den fælles menneskelige "men altid individuelt oplevede og håndterede" sårbarhed skal kunne tolereres og plejes, for hvis sårbarheden må fortrænges i "den benhårde konkurrence med andre", så den ikke kan tåles hos os selv, da kan den snart heller ikke tåles hos andre. Og hvis sårbarheden hverken kan tåles hos os selv eller andre, er der ikke langt til vold og ondskab.